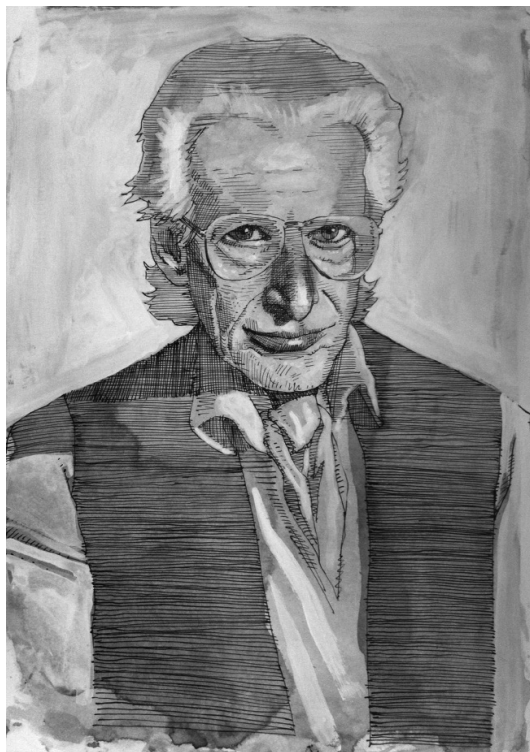

Sander Bax

De Mulisch Mythe

Harry Mulisch: schrijver, intellectueel, icoon

MEULENHOF

ISBN 978-90-290-9051-3

ISBN 978-94-023-0307-0 (e-boek)

NUR 620

Omslagontwerp: Zeno, Amsterdam

Omslagbeeld: Victor Meijer

Auteursfoto: Kyra Bax-de Kruif

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2015 Sander Bax en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling van Sebes & Van Gelderen

Literair Agentschap te Amsterdam.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Proloog	9
EERSTE BEDRIJF: De geboorte van een schrijver	
1	<i>De eerste schreden</i> 19
	De gekte beteugeld 19
	De almachtige verteller 27
	Van Haarlem naar Amsterdam 33
	Een geniale charlatan 38
2	<i>Wie is de schrijver?</i> 41
	Een schrijver heeft geen mening 41
	De autonome schrijver 43
	Het draait om de lezer 49
	Het leven van de afwezige schrijver 52
	Het masker is de werkelijkheid 61
3	<i>Een nieuwe literatuur</i> 67
	Een verhaal schrijft zichzelf 67

Hoog spel en dodelijke ernst: de mythe	69
Mythe en vernietiging	75

TWEEDE BEDRIJF: De schrijver en het publiek

4	<i>De Tweede Wereldoorlog</i>	87
	Geschiedenis op papier	87
	De schrijver als journalist	94
	De publieke intellectueel	97
	Eichmann	99
	De machinemens	104
	Sprakeloosheid	108
5	<i>Bekende Nederlander</i>	117
	De literaire beroemdheid	117
	Mulisch op tv	121
	Het publieke schrijverschap	126
	De literaire wereld en de publieke ruimte	133
	De betrokken schrijver	136
	Provocateur, oplichter, schrijver	141
	Het einde van het engagement?	146
6	<i>Suiker voor Castro</i>	151
	Mulisch in meervoud	151
	Politieke zaken	154
	De volmaakte vernietiging: de kernbom	160
	De nieuwe mens in Amsterdam: provo	164
	De nieuwe mens op Cuba	169
	Een collectieve opera	173

DERDE BEDRIJF: Terug naar de mythe

7	<i>Writer's block</i>	183
	Close reading	183
	Een boek vol raadsels	188
	De roman is fascistisch	193
	Het schaduwoeuve	204

8	<i>De mens en de media</i>	207
	Mens, magiër, kleinburger	207
	De ironie en de P.C. Hooftprijs	216
	Het masker en de media	225
9	<i>Terug naar de roman</i>	233
	Het monster in het labyrint	233
	Oedipus en de sfinx	236
	Orfeus en de vrouwen	245

VIERDE BEDRIJF: De schrijver als schepper

10	<i>Bestsellerschrijver</i>	261
	Het schrijversinterview	261
	De schrijver als televisiester	263
	De ideale lezer?	271
	Dubbelspel in de Balie	278
11	<i>De schrijver als God</i>	285
	Aan de rand van de dood	285
	Schepper	287
	Dodelijke mythen	290
12	<i>De ontdekking van de hemel</i>	301
	De schrijver als filosoof	301
	De paradox	305
	Het verbond met God	309
	De dood van God en mens	312
	De schuldige mens	320

VIJFDE BEDRIJF: De grote schrijver

13	<i>De Nobelprijs en de Europese droom</i>	327
	De schrijver in Europa	327
	Internationale waardering	329
	De val van de Muur	333
	Het einde van de utopie?	337

14	<i>Het trauma van de twintigste eeuw</i>	343
	De schrijver als historicus	343
	Geschiedenis als mythe	346
	Terug naar Auschwitz	348
	Hitler, Herter, Mulisch	353
15	<i>De dood van de schrijver</i>	361
	Een standbeeld	361
	Politiek stilzwijgen	369
	Laatste eerbetoon	374
	Epiloog	381
	Tot slot	391
	Noten	395
	Lijst van gebruikte literatuur	437
	Register	473

Proloog

Op zaterdag 6 november 2010 werd Harry Mulisch in Amsterdam begraven. Ik zat die ochtend voor de televisie en zag een kleine stoet mensen onder begeleiding van Jiddische muziek achter een doodskest aan lopen. Daarin lag de man wiens literaire werk ik al jarenlang bestudeerde. Alles wat ik van hem wist, over zijn uiterlijk, de klank van zijn stem, zijn mimiek, kende ik van foto's en televisieprogramma's of uit zijn eigen boeken; ik had Harry Mulisch nooit ontmoet. En toch werd daar iemand begraven die ik goed kende. Een man met wie ik al tijden in gesprek was. Dat is een van de wonderlijke aspecten van literatuur: ook al kennen we schrijvers niet persoonlijk, toch staan ze dicht bij ons, door de boeken die ze schrijven en door hun publieke optredens. Daardoor lijkt de afstand die wij tot de 'man achter het boek' hebben soms heel klein, terwijl we ons er tegelijkertijd voortdurend van bewust zijn dat de auteur een vreemde is. *De Mulisch Mythe* komt voort uit mijn fascinatie voor dit merkwaardige fenomeen: hoe creëert de schrijver een beeld van zichzelf waardoor wij lezers het gevoel hebben dat hij dicht bij ons staat?

In dit boek vertel ik het verhaal van de publieke figuur Mulisch. Als jonge schrijver probeerde hij naam te maken in de literaire wereld van de jaren vijftig en gaf hij zijn jeugdjaren zodanig vorm dat de latere grote schrijver er al in te herkennen was. De literaire kritiek had moeite om deze jonge schrijver te plaatsen. Van meet af aan was Mulisch' reputatie controversieel. Aan het begin van de jaren zestig werd hij razendsnel een bekende Nederlander, omdat hij veelvuldig in de media te vinden was. Hij stelde zich kritisch op tijdens de provorevolutie en werd het gezicht van de protestbeweging van de jaren zestig. Later groeide hij uit tot een van de grootste Nederlandse schrijvers. Hij werd een Europees schrijver die kans leek te maken op de Nobelprijs, maar hij bleef ook een schrijver die in de Nederlandse media voor controversie zorgde. Ik zal dit verhaal van begin tot eind vertellen. Van Mulisch' eerste stappen als schrijver tot aan zijn sterven als misschien wel de grootste schrijver van Nederland.

Er zijn weinig schrijvers die zozeer tot mythe zijn uitgegroeid als Harry Mulisch. In de weken na zijn dood werd die Mulisch Mythe nog eens uitgebreid aan Nederland getoond. In verschillende televisieprogramma's kwamen de oneliners voorbij die literatuurcritici en journalisten de laatste jaren gebruikten als zij over Mulisch schreven of spraken. Zij haalden voor de hand liggende citaten aan ('Ik ben de Tweede Wereldoorlog', 'literatuur moet het raadsel vergroten', 'in een tijd van oorlog schrijf je geen romans'). Men benadrukte zijn arrogantie en zijn reputatie als vrouwenversierder. Er was altijd wel een citaat uit een interview te vinden dat dit beeld onderschreef. Een flinke smet op Mulisch' blazen was natuurlijk het feit dat hij nooit openlijk afstand heeft gedaan van zijn sympathie voor Fidel Castro, hoe vaak interviewers hem er ook naar vroegen.

Ik vertel niet het verhaal achter de mythe, maar het verhaal van de mythe. Dit boek is geen biografie in traditionele zin, maar het is het verhaal van het openbare leven van Harry Mulisch en de manier waarop hij zijn identiteit als schrijver daarin vormgaf. Wie het verhaal van Harry Mulisch wil vertellen, zal vanzelf en onvermijdelijk te maken krijgen met de manier waarop deze schrijver zijn eigen biografie als een literaire tekst heeft vormge-

geven. Hij deed dat in zijn literatuur, maar hij deed het net zo goed voor de televisiecamera's. Zelfs tot en met zijn overlijden werd alles van tevoren bepaald; de familie hield de regie omtrent het naar buiten brengen van het nieuws van Mulisch' overlijden strak in handen, ondanks enkele uitglidders van Teletekst.

De schrijver Harry Mulisch moet een ramp zijn voor een traditionele biografie die op zoek is naar de mens achter de schrijver. Het is immers nog maar de vraag of de 'ware Mulisch' te vinden is door te duiken in eventuele brieven en dagboeken, of door gesprekken te voeren met familie en vrienden. Als zijn dochter Frieda en zijn zoon Menzo gevraagd wordt naar de band met hun vader, geven ze aan dat je niet met hem sprak over zijn innerlijk. Ze benadrukken dat zij een lieve vader hadden, maar ook dat hij een gesloten man was die zijn kwetsbaarheid verborg achter een muur waaraan je maar beter niet kon morrelen.

'Hij was zo kwetsbaar. Er moet zo veel achter hebben gezeten wat hij nooit zou vertellen. Ik dacht weleens: als je eenmaal aan die muur gaat morrelen, stort alles in elkaar. Dat zou niet gek zijn bij iemand die zo veel heeft meegemaakt. Ik denk dat iedereen, ook zijn vrienden, intuïtief voelden dat voorzichtigheid geboden was.'¹

Zelfs in het sociale leven lijkt Mulisch een muur opgetrokken te hebben. Is het überhaupt wel mogelijk om achter het masker te kijken? Bestaat de 'ware' Harry Mulisch eigenlijk wel?

Het gaat mij er in dit boek dan ook niet om de schrijver als biografische figuur in beeld te brengen. Steeds staat het publieke optreden van de schrijver centraal. Dat weerspiegelt zich in het materiaal dat ik bestudeer: het gaat om gepubliceerd materiaal door en over Harry Mulisch, zijn primaire werk, fictie en non-fictie, interviews in kranten en op televisie, televisiedocumentaires, boekbesprekingen en portretten in dag- en weekbladen. In dit boek bespreek ik geen ongepubliceerde briefwisselingen, ook maak ik geen gebruik van interviews met mensen die Mulisch gekend hebben. Ik ben niet op zoek naar de 'ware auteur' die zich achter alle beeldvorming schuilhoudt, maar ik zoek juist de auteur die in die beeldvorming tot stand komt. De

schrijver draagt aan dat beeld bij door zijn woorden, maar ook door zijn verschijningsvorm (kleding, gezichtsuitdrukking, fysieke eigenschappen, beeldmateriaal in en rondom de boeken). Het beeld ontstaat pas in interactie met de omliggende partijen – in het literaire veld vormen critici en literatuurwetenschappers beelden van een schrijverschap, maar ook buiten het literaire veld (in de media met name) krijgt de auteur in tekst en beeld vorm.²

In zijn literaire werk gaf Mulisch een beeld van zijn schrijverschap. Zo is de hoofdpersoon van zijn laatste roman *Siegfried* uit 2001, Rudolf Herter, een beroemde Nederlandse schrijver die naar Duitsland gaat voor een televisie-interview. Hij wordt daar onthaald als een grote ster.

‘Herter liet het zich minzaam aanleunen; maar omdat hij voor zichzelf nooit was geworden wat hij nu al sinds tientallen jaren voor anderen was, dacht hij: – Dit is allemaal bedoeld voor een jongen van achttien, die, vlak na de Tweede Wereldoorlog, straatarm en onbekend probeert een verhaal op papier te krijgen. Maar misschien, dacht hij geamuseerd, terwijl hij de bediende met hun koffers volgde door lange, donkerrood gestoffeerde gangen met geschilderde portretten uit de negentiende eeuw, in zware, vergulde lijsten, misschien was het in werkelijkheid minder bescheiden, – misschien was het eigenlijk precies andersom: misschien was hij inderdaad onveranderd, maar dan in die zin dat hij voor zichzelf altijd degene was geweest die hij nu ook voor anderen was, ook al op zijn zolderkamer met de ijsbloemen op de ruiten.’³

Herter laat zich de publieke bekendheid aanleunen. Hij maakt een onderscheid tussen de mens Herter (‘wat hij voor zichzelf was’) en de publieke figuur Herter (‘wat hij voor anderen was’). Zes regels verder haalt hij dat onderscheid alweer onderuit met de suggestie dat hij misschien als kind al de publieke persoonlijkheid was geweest, ‘degene die hij nu ook voor anderen was’. In die opvatting valt het onderscheid tussen mens en publieke figuur weg: de jonge schrijver Herter heeft zichzelf altijd gezien als de

publieke figuur die hij later zou worden. Subtiel laat Mulisch beide opvattingen hier naast elkaar bestaan.

Aan het begin van *Siegfried* is Herter de literaire verbeelding van het mythische beeld van Mulisch als publieke figuur, een beeld dat gecreëerd werd door de vele journalisten die in de loop der jaren over Mulisch schreven, maar dat ook beïnvloed werd door de auteur die in interviews en werk bouwstenen voor de mythe aanleverde. Deze Mulisch Mythe is het resultaat van een beeldvormingsproces dat zich in de loop der jaren in de media rondom de schrijver Harry Mulisch heeft voltrokken. In de vele kranteninterviews en televisieoptredens die Mulisch in zijn leven deed, formuleerde de schrijver vaak exact dezelfde ogenschijnlijk weloverwogen antwoorden. In de loop der jaren leerde hij om vooral de Harry Mulisch te spelen die het publiek graag wilde zien: de zelfbewuste, soms geliefde, soms gehate Grote Schrijver.

In dit boek richt ik mij op drie verschillende beelden die Mulisch van zichzelf construeerde in de publieke ruimte. Het eerste beeld kunnen we afleiden uit zijn vele mediaoptredens en noem ik de Mulisch Mythe. Het was een masker dat Mulisch opzette zodra de televisiecamera's aangingen, maar het ging een intrigerende wisselwerking aan met twee andere (zelf)beelden die we van Mulisch kunnen onderscheiden: dat van de autonome schrijver, die onzichtbaar en dus afwezig is in zijn werk, en dat van de publieke intellectueel.

In 1956 kondigde Mulisch in het essay 'Voer voor psychologen' aan waar het hem als schrijver om te doen was: hij wilde veranderen in een 'groot oog, dat kijkt. Dat schrijft'.⁴ In datzelfde essay zegt hij dat het dagelijks leven van de lezer en de schrijver 'maar wat voort dwarrelt', terwijl het leven van de man in het boek 'scherp, helder, onveranderbaar' is, 'als een klap op tafel'.⁵ De man in het boek leeft 'het volstreckte leven'. Het leven van het personage is onderdeel van een afgerond verhaal en heeft daarmee een zin gekregen die ons dagelijks leven niet heeft. Mulisch stelde destijds dat hij zich het meest *echt* voelde, wanneer hij schreef. Wat hij daarbuiten uitvoerde, deed niet ter zake. Door te schrijven kon hij zelf 'niets' worden en verdwijnen achter de wereld van vertellers en personages die hij creëerde. Het gaat in

deze autonomistische literatuuropvatting alleen om de tekst zelf en niet om de ‘man achter het boek’.

Het beeld van de ‘afwezige schrijver’ dat Mulisch in verschillende poëtische teksten naar voren bracht, lijkt slecht te rijmen met de Mulisch Mythe. De mediafiguur is immers veelvuldig aanwezig in de publieke ruimte en schotelt ons daar een duidelijk en herkenbaar autobiografisch portret voor. De afwezige schrijver stelt daar tegenover dat de auteur juist onzichtbaar moet zijn. Deze twee (zelf)beelden van Mulisch gaan in de loop der jaren een intrigerende relatie met elkaar aan. In de autobiografisch gekleurde publieke mythe verwerkte de schrijver alle stereotypen van het romantische en moderne (‘autonome’) schrijverschap en in het poëtische beeld dat rondom Mulisch werd gecreëerd begon de afwezige schrijver steeds meer op de mythische Mulisch te lijken.

Maar Mulisch was meer dan een mediamythe en hij was meer dan de autonome schrijver die fictionele raadsels wilde creëren. Er is een andere versie van Mulisch en die heeft in de Mulisch-studie vooralsnog erg weinig aandacht gekregen. Opnieuw is Rudolf Herter een goed voorbeeld. Dat personage is namelijk heel wat meer dan een parodie op Mulisch’ eigen publieke persoonlijkheid. Herter is ook de literaire schrijver die zich voorneemt om Adolf Hitler te begrijpen door een roman over hem te schrijven. Herter wil een ‘laboratoriumopstelling’ creëren waarmee hij Hitler kan dwingen zijn ware gezicht te laten zien. Aan het einde van de roman ontwikkelt de schrijver een theorie over Hitler als het monsterlijke Niets. Hij komt tot die conclusie na een lange denkbeweging die hem bij de mystiek van Meister Eckhart, het *mysterium tremendum ac fascinans* van Rudolf Otto en ten slotte bij Nietzsche brengt.⁶

Herter begon als een eenvoudige parodie op de mediafiguur Harry Mulisch, maar hij eindigt als een schrijver die het raadsel Hitler ontsluit door ‘nietsontziend over hem te denken’ in navolging van de filosoof met de hamer. Om tot Hitler door te dringen heeft hij een levensgevaarlijk literair experiment moeten uitvoeren, waarvan het resultaat tweeledig is. Herter heeft Hitler begrepen door Hitler te worden. Maar door zo ver te gaan, heeft hij het leven moeten laten. Deze Mulisch – de geëngageerde

schrijver, of de publieke intellectueel – zet ik in dit boek tegenover de mythische mediafiguur en de autonome schrijver.

Het draait in dit boek om de schrijver Mulisch en alle mythen die hij en anderen rondom zijn schrijverschap hebben geschapen. Ik beschrijf hoe het monumentale beeld dat we vandaag van hem hebben, heeft kunnen ontstaan. Maar ik plaats er soms een ander beeld tegenover. In dit boek verschijnt Mulisch óók als een feniks die steeds opnieuw uit zijn as herrees. Keer op keer nam hij een nieuwe identiteit aan waarvan hij enkele jaren later weer afstand deed. Als een kameleon nam hij de ene keer de kleur aan van de historicus, dan weer eens die van de filosoof. Soms vermomde hij zich als journalist of trok hij het oorlogstenuue van de guerrillastrijder aan.

Dit mulischiaanse maskerspel was niet vrijblijvend: het stond in dienst van zijn belangrijkste drijfveer als geëngageerd schrijver. Die drijfveer omschreef hij als ‘het inpolderen van het ondenkbare’ of ‘het contact opnemen met de moddervloed van het occultisme’. Mulisch, tot in zijn diepste vezels gedreven om in het reine te komen met het gevaar van het irrationele kwaad door zelf de gedaante aan te nemen van wat hij vreesde, die Mulisch werd nog al eens aan het oog onttrokken door de Mulisch van de mythe. Dat de figuur Harry Mulisch zo prominent aanwezig is in zijn literaire werken is misschien een literaire strategie die in commercieel opzicht goed blijkt te werken. De schrijver en zijn werk worden daardoor immers onderdeel van dezelfde verkoopbare formule. In het literaire experiment *Siegfried* bracht Mulisch zijn gecanoniseerde mythe in het spel, maar vooral om te laten zien waar het hem als literair schrijver *ook* om te doen was: hét raadsel van de twintigste eeuw ontsluiten.

Er ligt een complexe dynamiek ten grondslag aan Mulisch' schrijverschap. Gedurende zijn gehele loopbaan dacht hij kritisch na over de telkens veranderende maatschappelijke positie van de schrijver. De rode draad van dit verhaal wordt gevormd door drie versies die Mulisch van zichzelf presenteerde: de schrijver als beroemdheid, de schrijver als publieke intellectueel en de autonome afwezige schrijver. De drie versies van Mulisch beschouw ik in dit boek als (zelf)beelden die Mulisch creëerde om antwoord te

geven op de vraag hoe hij zich als schrijver in de tweede helft van de twintigste eeuw moest opstellen. Het schrijverschap veranderde in deze periode fundamenteel van karakter. Met zijn optreden belichaamt Mulisch de dilemma's die dat met zich meebracht. In elke levensfase was Mulisch op zoek naar een nieuwe verhouding tussen deze drie publieke figuren, die soms hand in hand gingen, maar die elkaar ook nogal eens in de weg zaten.

EERSTE BEDRIJF

De geboorte van een schrijver

De eerste schreden

'Ik ben een groot schrijver, daar helpt geen moedertjelijf aan'

De gekte beteugeld

In 1945 schreef de jonge Harry Mulisch op de achterkant van een tekening: 'Tekening, die toont hoe eng begrensd de menselijke gezichtskring is: slechts één ding tegelijk kan duidelijk waargenomen worden.'¹ Mulisch ruilde vervolgens zijn potlood in voor een pen: daarmee begon zijn schrijverschap. De jongeman zat toen in wat hij later ironisch zijn 'mefistofelische periode' noemde; hij was vooral geïnteresseerd in de relatie tussen kunst en misdaad. Een lezer was de jonge Mulisch niet. 'Afgezien van natuurwetenschappelijke en allengs pseudo-natuurwetenschappelijke lectuur bestonden er voor mij alleen jongensboeken à la Bram Vingerling, die ik niet meer las, en anderzijds mijn vaders Goethe en Homerus, die ik ook niet las. Daartussen kende ik niets.'²

Mulisch zag hooguit iets in Edgar Allan Poe. In diens verhalen vond hij 'een manier om de geheimzinnige en wonderbaarlijke noties onder woorden te brengen, die ik ook zelf met mij rondroeg'.³ In het najaar van 1946 schreef hij zelf een reeks door Poe geïnspireerde fantastische verhalen. Hij debuteerde op 8 februari 1947 met het verhaal 'De kamer' in *Elseviers Weekblad*.